

асистент кафедри англійської
філології
Львівського національного
університету імені Івана Франка

ДІАЛЕКТИКА РОЗВИТКУ АНГЛІЙСЬКОГО ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО РОМАНУ

Аналізуючи тенденції розвитку сучасної британської літератури кінця ХХ століття – початку ХХІ, неможливо не помітити швидке поширення постколоніального роману. Внаслідок втрати Великобританією своїх колоній у кінці ХХ ст., а також тотальної глобалізації світу та масової міграції населення до Європейських держав, США та Канади виникає та формується мультикультуралізм – явище, котре яскраво відображає, як співіснують у межах однієї території представники різних націй, культур та віросповідань. Вихідці з колишніх британських колоній створюють літературні твори англійською мовою, одночасно намагаючись осмислити як свою культуру, так і культуру метрополії, сучасний світ та своє місце у ньому.

Мета статті – проаналізувати особливе місце сучасного британського постколоніального роману, його жанрові особливості та основні теми романів кінця ХХ – початку ХХІ століть.

Процес еволюції постколоніального дискурсу та сучасної постколоніальної теорії є у фокусі уваги провідних європейських та світових фахівців, таких як: Аріель (1989), Юдж. Бенсон та Л.В. Конолі, М. Падміні (1996), В. Патрік та Л. Грізман (1997). У працях І. Джейд, Н. Джоунс, К. Суансі, Б. Ашкрофта, Е. Саїда, Гаятрі Чакворті Співака та Франца Фенона окреслено загальнотеоретичні питання постколоніальної літератури, котра відображає суспільне життя, конфлікти культур та концептів, що, у свою чергу, спричинило виникнення та формування транскультурного письма як особливого жанру. Вивченню постколоніальної літератури як особливого ідейно-художнього феномену сучасності, котрий з'явився внаслідок різних історичних причин, та мультикультурних складових присвячені дисертаційні дослідження й монографії С.П. Толкачової, М.В. Глостанової, О.А. Павлової, О.Г. Сидорової, Д.М. Мазіна, О.В. Горбунова, А.С. Стовби та ін. Як наголошує М.В. Бовсунівська у праці «Жанрові модифікації сучасного роману», особливе поєднання східних та західних мотивів стало можливим завдяки використанню авторами постмодерністських технік письма, а саме – фрагментарності, просторово-часових зміщень, введення гібридних персонажів та інтертекстуальності [1, с. 291].

Дослідники висвітлювали зв'язок між Заходом та Сходом, між метрополією та колонією, між центром та периферією, котрий позначився на всіх арт-формах. Інкорпоруючи стилі, структуру та теми, вироблені колонізаторами, з'являються автори, які не пишуться досить однозначно в національні, географічні чи культурні межі, оскільки вони живуть та пишуть поза цими межами та канонами. Творчість письменників «змішаної чи гібридної ідентичності» (В.С. Найпол, Х. Курейші, С. Русді, К. Ісігуро та ін.), твори котрих були нагороджені європейськими літературними преміями, видозмінює наше уявлення про сучасну англійську літературу. Будучи новим явищем, постколоніальний роман стимулює розвиток літератури в цілому. Д.М. Мазін у дисертаційному дослідженні «Поетика романів Салмана Русді» (2005) наголошує на синкретизмі західних та східних поетологічних рис та специфіку наративних модусів та стратегій у творчому доробку авторів [2, с. 7]. Відзначені Букерівською премією романи «У підвішеному стані» (1971) В.С. Найпола та «Діти півночі» (1981) Салмана Русді відображають новий погляд на національну ідентичність та пропонують нові способи її літературної репрезентації. «Нова англійська література» характеризується широким спектром нових тем та мотивів, вибудованих на міфології, традиціях та етнокультурних біхевіоральних стереотипах головно східних народів, що стало досить новим для європейської літературної традиції.

Виникнення та формування транскультурного роману, як і будь-якого іншого нового явища, супроводжувалося постановкою та розв'язанням певних теоретичних питань. Найбільшою проблемою постколоніальних студій є відсутність чіткого визначення терміна «постколоніальний» щодо явищ культури та літератури, зокрема. Причина полягає не лише в тому, що «постколоніальний» означає різне для різних осіб, а й в тому, що термін може успішно використовуватись стосовно різних форм письма, починаючи від поезії до прози, від текстів, написаних колонізаторами кінця ХІХ ст. до наших сучасників. Вважається, що всі зазначені тексти відображають у різних формах вплив колоніалізму, місцеві етнічні конфлікти та отримання незалежності. Іншими словами, постколоніальна література дає альтернативну перспективу країнам Третього світу.

У сучасному літературознавстві досі триває дискусія щодо того, який термін коректно використовувати стосовно творів, написаних англійською в різних частинах світу. Як зауважує Деніс Фонг Тембонг, використовуються різні терміни, якими послуговуються вчені, досліджуючи сучасну літературу, а саме – *літературу співдружності* (Commonwealth Literature), *нову літературу англійською* (New English Literature), *світову літературу англійською* (World Literature/ World Fiction), *літературу третього світу* (Third World Literature) [4, с. 458]. На загал літературу слід розглядати як сукупність написаних праць, котрі адресовані певній спільноті людей, і лише потім аналізувати, в який спосіб це відбувається. Іншими словами, якою є естетична та мистецька цінність текстів. Якщо відштовхуватись від думки Деніса Фонг Тембонга, стає очевидним, що *література співдружності* (Commonwealth Literature) не спрямована на чітко визначену спільноту людей. Більше того, вона позиціонується

як твори різних спільнот, написані англійською мовою. Впливає неспростовний факт, що англійський твір англійського камерунця чи нігерійця відноситься до літератури співдружності лише на основі лінгвістичних факторів, оскільки фактор членства у Британській імперії не є вирішальним.

На противагу у зразках постколоніальних творів прослідковується спрямованість на національну ідентичність, маніфестація опору колонізаторам, маргіналізація від Заходу та значний акцент на описі місцевої культури та звичаїв. Як наслідок, вважає Елізабет Ермарт, постколоніальна література може розглядатись як точка переходу, «де накладаються факти, історія та художня література» [5, с. 35]. Отже, по-перше, постколоніальна література відображає події суспільного життя та збагачується історією. По-друге, як вважає Г. Ашкрофт, абсорбує, переосмислює та засвоює західні цінності, роблячи акцент на «красі, гідності та ідеальності свого народу» [6, с. 55]. Іншим важливим фактором між *літературою співдружності* (Commonwealth Literature) та постколоніальним дискурсом виступає мова, оскільки постколоніальні твори написані винятково англійською мовою, а не перекладені на неї. По-третє, найголовнішою характеристикою постколоніального дискурсу є опір колонізаторам. Враховуючи вказані особливості, більшість літературознавців (Е.О. Ако, Елізабет Ермарт і т. д.) вважають, що терміни *література співдружності* (Commonwealth Literature) та *постколоніальна література* можуть вживатись паралельно з незначною відмінністю у значенні.

Існує ще одна думка, що *література співдружності* (Commonwealth Literature) слід розглядати як стару форму постколоніальної літератури. Роуланд Сміт вважається одним з тих, хто поділяє думку, що *література співдружності* (Commonwealth Literature) поступилась та поступово трансформувалась у постколоніальну [7, с. 28]. Є. Чемякін виділив наступні теми постколоніального дискурсу, а саме: а) нація та націоналізм; б) орієнталізм; в) саморепрезентація – голос пригноблених людей; г) пошук культурної ідентичності; г) амбівалентна та мультикультурна особистість [3, с. 12]. Звернення до минулого, перегляд колоніальної історії, трансформації міфів та етнокультурних стереотипів поведінки стають наскрізними мотивами творів.

Теоретик постколоніального роману Гомі Бхабха наголошує на основних ознаках постколоніального роману, котрі можна відслідковувати в більшості текстів. Це: а) *гібридність* – принципове змішування культур, яке протиставляється автентичності; б) *гегемонія*, котра полягає в домінуванні однієї політичної частини суспільства чи країни над іншою; в) *транскультура* – культура, яка вважається спільною для кількох націй; г) *глобалізація* – процес, за допомогою якого індивідуальне життя та місцеві спільноти підпадають під вплив економічних та культурних сил, які оперують у всесвітньому масштабі, в результаті чого світ стає єдиним; д) *маргіналія* – віддаленість від центру та діаспора – групи, котрі живуть за межами території метрополії; е) *мімікрія* – амбівалентний характер відносин між колонізованим та колонізатором; є) *мультикультуралізм* – між-етнічні гармонійні відносини [8, с. 299].

Термін «постколоніальний роман», або ж «кроскультурний», маючи головним чином хронологічне значення на початкових етапах, набуває широкого вжитку. Яскравими представниками британської постколоніальної прози ХХ ст. стали Ч. Еллен, П. Скотт, Дж. Фаррелл, К. Ісігуру, С. Рушді, В.С. Найпол та ін. Жанр поєднав літературні традиції англійської літератури та інші традиції, що виявились на периферії літературного процесу. У фокусі уваги знаходиться конфлікт культур та шляхи його подолання, аналізуючи як позитивні, так і негативні сторони цього процесу. Ретельне дослідження явищ колонізованих культур з метою виявити у них нові структури протистояння колоніалізму розвивалось паралельно та призвело до швидкого формування та виокремлення галузі літературознавства «постколоніальні студії», у формуванні якої значну роль відіграла праця вихідця з Палестини Едварда Саїда. Саме Е. Саїд вперше ввів термін «колоніальний дискурс». У своїй праці «Орієнталізм» (1979) автор пояснює спосіб, в який колоніальний дискурс діє як інструмент влади, а постколоніальний роман описується в термінах постколоніальної критики [9, с. 17].

Особливе місце в Саїдівській теорії орієнталізму посідає явище еміграції. Аналізуючи творчість письменників-емігрантів, Саїд наголошує на пограничному характері їхнього світосприйняття та видозмінах у текстах. Традиційно еміграція проходить лейтмотивом у творчості авторів, а емігрант виступає втікачем або від тоталітарного режиму, або від соціальної несправедливості. Саїд дає поштовх ряду досліджень, які деконструюють тексти (і не тільки літературні) центрів монополій, наголошуючи на їхніх імперських чи не імперських інтересах. У середині 90-х у двотомному виданні «Routledge Encyclopedia of Post-Colonial Literatures in English», яке налічує 1800 сторінок, було підкреслено, що імперія була маргінальною стосовно англійського роману. Едвард Саїд у праці «Culture and Imperialism» пропонує протилежну думку: “Without empire <...> there is no European novel as we know it.” [10, с. 69] Суть твердження авторів енциклопедії зводиться до думки, що найвідоміші постати ХІХ століття та їхні праці розглядаються за межами колоніалізму на противагу авторам другої половини ХХ століття, котрі не є незалежними від факту існування постколоніалізму. Нагородження Нобелівською премією в галузі літератури Воле Шоїнка, Дерека Волкотта, Надін Гордімер, Дж. М. Кутзее та Букерівською премією Салмана Рушді (двічі), Дж. М. Кутзее (двічі), Бена Окрі, Н. Гордімер, П. Кері, В.С. Найпола та К. Г'юма свідчить про визнання значущості та зростання статусу постколоніальної літератури, а саме – постколоніальному наративу.

На противагу наратології структуралістів, яка послуговується позаісторичними універсальними, посткласична наратологія відштовхується від діахронічного аналізу текстів. На сьогодні дослідники аналізують диференційні риси старих та нових форм, наголошуючи на зростаючій важливості аналізу контексту як для тексту, так і для читача чи критика. У дослідженні відмінностей Нюннінг (2003) наголошує на зсуві від аналізу тексту до контексту. На противагу структуралістам, котрі послуговувались загальною наративною теорією, посткласична наратологія зосереджується на аналізі обставин, які видозмінюють кожен акт читання (reader-response theory).

Зміщення від пізнання до етики та ідеології призводить до ситуації, коли читач та його індивідуальні переживання стають у фокусі уваги на широкому соціальному та культурному тлі. Політично зорієнтована оповідь розширює можливості наратології, надаючи їй більш універсального характеру. Розуміння поняття постколоніалізму визначається «нарративом» чи пояснювальною схемою: історичною, культурною чи теоретичною, та є вкарбованими у свідомості. П. Вільямс та Л. Грізман виділяють наступні нарративи постколоніалізму [12, с. 79]. Найпростіший історичний нарратив, котрий відноситься до періоду розпаду європейських колоніальних імперій та, на їхню думку, вважається необ'єктивним та незадовільним. Необ'єктивність пояснюється тим, що він тривав з кінця 1950-х до початку 1970-х, а незадовільність або ж безрезультатність визначається тим, що формальна незалежність країн не забезпечила знищення неокolonіальних та імперіалістичних методів контролю та економічної експлуатації. Згодом спостерігається вироблення власного нарратива та ідеології. У колонізованому світі автори-інтелектуали та активісти звільнялись від обмежень ідеологічних нарративів – західної вищості на незахідну неповноцінність навіть без ознак зникнення формальної незалежності. Цей процес був започаткований кенійським письменником та критиком Нгуґі Ва Тх'онґо у праці «Decolonising the Mind». Наратив походить від визнання того факту, що постколоніалізм не є досягнутою умовою або станом, а навпаки – свідчить, що процес боротьби має продовжитись. Постколоніалізм зажив «недоброї слави» (*fashionable notoriety*) [14, с. 87].

Аріґ Дірлік стверджує, що постколоніалізм започаткував історичну амнезію, коли люди забули чи намагаються не акцентувати увагу на впливах колоніалізму [15, с. 341]. Дірлік наголошує, що колоніалізм почався з прибуттям інтелектуалів із третього світу в перший, і найважливіше та найгірше, що постколоніалізм охоплює культурну логіку пізнього та мультикультурного капіталізму.

У праці «The Empire Writes Back» Б. Ашкрофт та Г. Гріфітс визначають постколоніальну літературу як будь-яку літературу, яка зазнала великого впливу колоніального минулого [6, с. 135]. Основні теми літературних творів демонструють, як нав'язування західної освіти та культури негативно позначилося на культурі та самотності місцевого населення. Іншою важливою особливістю постколоніальних романів та поетичних творів є розширення лінгвістичних можливостей у літературній творчості та психологічного вираження оповідача, котрий зазнав нав'язування чужої культури та відчуває себе неповноцінним або ж відстороненим від свого «я». В текстах романів автори підкреслюють, що тиск на особистість здійснювався через економічну та політичну гегемонію.

Постколоніальна література охоплює поезію, романи та драматичні твори, що з'явилися в Індії, Нігерії, Ямаїці, Пакистані, Сінгапурі, Південній Африці, на Тихоокеанських островах та Австралії. Географія поширення не обмежується лише вищезазначеними територіями. Колоніальний дискурс набув широкого поширення в різних географічних точках. Як вважає Сара Гаррісон, майже всі зразки постколоніальної літератури тією чи іншою мірою охоплюють певні теми [16, с. 28]. У багатьох романах описується: 1) освоєння нових територій та ресурсів, а відтак – появу нових людей та соціальних типів; 2) утвердження власної ідентичності через боротьбу з колонізаторами чергується з описами рабства, важкої праці, і, як наслідок, вимушеної міграції; 3) тема національної гідності та гордисті щодо традицій пригнічуваних і необхідність їхнього відродження відслідковуються в більшості творів; 4) імпліцитно відбувається перегляд історії. У літературі колонізаторів поневолений народ зображувався як ті, хто є поза історією, залишаючись незмінними, інколи нездатними до розвитку та прогресу без зовнішнього втручання та допомоги. Як наслідок, легко виправдовувались дії колонізаторів, включаючи насильство проти колонізованих. Саме перегляд історії з точки зору колонізованих є у фокусі уваги. Всі постколоніальні романи початку XXI ст. мають ряд спільних рис. По-перше, вони містять описи опору колонізаторам. Автори постколоніальних романів ретельно описують місцеве населення, місцевість та їхній спосіб життя як форму протидії чи опору стереотипам, неточностям та узагальненням, котрі поширювались колонізаторами в навчальних, політичних, соціальних та освітніх текстах.

По-друге, автори романів освоюють та майстерно застосовують мову колонізаторів. Попри те, що на колонізованих територіях існувало багато місцевих мов та діалектів (наприклад, в Індії понад дванадцять), письменники та поети активно звертались до мови колонізаторів. Арундхаті Рой, використовуючи чужу мову, зумів відобразити особливості ритму та синтаксису мови місцевого населення, створюючи неологізми та нові комбінації слів.

По-третє, відбувалося переосмислення колоніальних арт-форм. Автори на зразок Арундхаті Роя, Салмана Рушді демонструють новий погляд на нав'язані ззовні арт-форми, щоб інкорпорувати стиль, структуру та теми, характерні для колонізованого населення, способи та шляхи їхньої творчої реалізації, такі як поезія чи драматичні вистави.

Усе сказане доводить, що дослідження постколоніального роману як засобу художнього відображення суспільного життя є актуальним та розширює діапазон розуміння багатьох загальнокультурних та літературних явищ.

У даній статті розглянуто лише найзагальніші риси сучасного британського постколоніального роману, його формування та розвиток, наголошено на різних дефініціях самого терміну «постколоніальний». Зроблено спробу виокремити головні риси та теми постколоніальних романів, проаналізовано тенденції їхнього розвитку у XX–XXI ст. та наголошено на їхній важливості в політичній та соціальній площині.

Постколоніальний роман як явище культурного, літературного та мистецького життя потребує ретельного вивчення. Особливий інтерес викликають способи застосування потенціалу мови для відображення культурного розвитку корінного населення та його ідентичності на фоні руйнування наявних стереотипів та інтерпретацій стосунків між колонізованими та колонізаторами. Продовженням розпочатого дослідження може бути аналіз текстів постколоніальних романів та їхній вплив на читача.

Література:

1. Бовсунівська Т.В. Жанрові модифікації сучасного роману / Т.В. Бовсунівська. – Харків. : «Діса плюс», 2015. – 368 с.
2. Мазін Д.М. Поетика романів Салмана Рушді : автореф. дис. ... канд. філол. н. / Д.М. Мазін. – К. : КНУ ім. Т.Г. Шевченка, 2003 – 20 с.
3. Чемякин Е.Ю. «Постколониальные исследования» как историко-культурный феномен второй половины XX в. : автореф. дис. ... канд. наук / Е.Ю. Чемякин. – Екатеринбург, 2012 – 16 с.
4. Fonge Tembong, Denis. The Ambiguous Status of Commonwealth Literature: A Critical Consideration / D. Fonge Tembong. – International Journal of English and Education. Volume:3. – 455–467 p.
5. Ermarth, Elizabeth. Practicing History: New Directions in Historical Writing / E. Ermarth. – New York : Routledge, 2005. – 277 p.
6. Ashcroft, Bill. The Empire Writes Back / B. Ashcroft, G. Griffiths, H. Tiffin. – New York : Routledge, 2002. – 271 p.
7. Smith, Roland. Postcolonizing the Commonwealth: Studies in Literature and Culture / R. Smith. – Waterloo, Ontario : Wilfrid Laurier University Press, 2000. – 216 p.
8. Bhabha, Homi. Locations of Culture: Discussing Post-Colonial Culture / H. Bhabha. – London : Routledge, 1996. – 446 p.
9. Said, Edward. Orientalism / E. Said. – New York : Penguin Classics, 2003. – 432 p.
10. Said, Edward. Culture and Imperialism / E. Said. – New York : Vintage Books, 1994. – 407 p.
11. Nunning Ansgar. Narratology or Narratologies? / A. Nunning. – Berlin : De Gruyter, 2003 – 203–231 p.
12. Patric, William and Chrisman, Laura. Colonial Discourse and Postcolonial Theory: a reader / W. Patric, L. Chrisman / New York: Columbia University Press, 1994 – 570 p.
13. Bhabha, Homi. Of Mimicry and Man: The Ambivalence of Colonial Discourse / H. Bhabha. – Discipleship : A Special Issue on Psychoanalysis. October 28 (1984) – 125–133 p.
14. Nguigi Wa Thiong'a. Decolonizing the Mind: Politics of Language in African Countries / N. Thiong'a. – East African Publishers, 1994. – 114 p.
15. Dirlic, Arif. The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism / A. Dirlic. – University of Chicago Press : Critical Inquiry 20 (1994). – 328–356 p.
16. Harrison, Sarah. Teaching the God of Small Things in Wisconsin Great World Texts: A Program of the Center for the Humanities. University of Wisconsin / Harrison, Sarah. – Madison : The Board of Regents of the University of Wisconsin System, 2012. – 71 p.

Анотація

Л. ЛЕМЕЩУК. ДИАЛЕКТИКА РОЗВИТКУ АНГЛІЙСЬКОГО ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО РОМАНУ

У статті висвітлюються особливості розвитку британського постколониального роману кінця XX – початку XXI століття. Проаналізовано еволюцію постколониального дискурсу та сучасної постколониальної теорії в сучасному літературознавстві. Наголошується на жанрових особливостях романів, їхніх головних рисах, аналізуються основні теми кінця XX – початку XXI століть.

Ключові слова: постколониальний, постколониальний роман, постколониальний дискурс.

Аннотация

Л. ЛЕМЕЩУК. ДИАЛЕКТИКА РАЗВИТИЯ АНГЛИЙСКОГО ПОСТКОЛОНИАЛЬНОГО РОМАНА

В статье рассматриваются особенности развития британского постколониального романа конца XX – нач. XXI века. Проанализирована эволюция постколониального дискурса в современной постколониальной теории современного литературоведения. Акцент сделан на жанровых особенностях романов, проанализированы главные темы англоязычной литературы конца XX и начала XXI века.

Ключевые слова: постколониальный, постколониальный роман, постколониальный дискурс.

Summary

L. LEMESCHUK. EVOLUTION OF THE ENGLISH POST-COLONIAL NOVEL

The article deals with the peculiarities of the development of the British post-colonial novel at the end of the 20th and the beginning of the 21st century. The evolution of post-colonial discourse in modern post-colonial theory and modern literature criticism was analyzed. The emphasis was laid on the genre peculiarities of the novels and the main themes dominating at the end of the 20th and the beginning of the 21st century.

Key words: post-colonial, post-colonial novel, post-colonial discourse.